

Lublin, 27.05.2021

dr hab. Sylwia Kucharuk
Katedra Romanistyki
Instytut Neofilologii
Uniwersytet Marii Curie- Skłodowskiej w Lublinie

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Katarzyny Kowalik pt. *La realtà dell'Italia post-unitaria nelle opere di Alfredo Oriani. L'analisi storicoletteraria del caso della ricezione di un autore preteso dal regime politico. [„Rzeczywistość Włoch pozjednoczeniowych w dziełach Alfreda Orianiego. Analiza historycznoliteracka przypadku recepcji autora zawłaszczonego przez reżim polityczny”]*

Przedstawiona mi do recenzji rozprawa doktorska Pani Katarzyny Kowalik napisana pod kierunkiem prof. Tomasza Kaczmarka oraz prof. Marii Teresy Girardi poświęcona jest problemowi ewolucji recepcji Alfreda Orianiego, będącej interesującym zjawiskiem w historii literatury włoskiej. Zarówno twórczość pisarza jak i losy recepcji jego dzieł były ściśle związane ze zmianami politycznymi, społecznymi i kulturowymi Włoch na przestrzeni dziesięcioleci. Nie dziwi więc usytuowanie badań Doktorantki w szerokim kontekście historycznym, politycznym, społecznym i kulturowym, co nadaje pracy charakter interdyscyplinarny.

We wzorowo napisanym wstępie, Pani Kowalik jasno precyzuje swoje cele badawcze, które ogólnie rzecz biorąc dotyczą związków literatury włoskiej z wydarzeniami historycznymi i politycznymi na przełomie XIX i XX wieku, a w szczególności skupiają się wokół refleksji na temat sposobu ukazania przez Orianiego realiów życia we Włoszech po zjednoczeniu kraju oraz zmian w recepcji twórczości autora za jego życia oraz po śmierci. Doktorantka stawia sobie również za cel próbę wyjaśnienia, dlaczego akurat twórczość tego autora stała się narzędziem propagandy faszystowskiej oraz rozważa, czy jest możliwa rehabilitacja pisarza oraz jego powrót do kanonu literatury włoskiej. Tym samym pragnie, choć częściowo, zappełnić pewną lukę w studiach literaturoznawczych na ten temat, zwłaszcza, że jak dotąd żaden polski badacz nie podjął się tego zadania. Wybór zagadnienia jest zatem w pełni zasadny i godny uwagi.

Doktorantka uzasadnia wybór korpusu, na który składają się powieści *No*, *Gelosia*, *La disfatta*, *Vortice* i *Olocausto*, przedstawia perspektywę badawczą, metodologię, na której będzie się opierać oraz zarysowuje strukturę pracy, która jest logiczna i klarowna. Już po samej lekturze wstępu można stwierdzić, że mamy do czynienia z pracą dobrze przemyślaną, zaś kolejne rozdziały potwierdzają duże zaangażowanie Autorki w przeprowadzone badania i Jej żywe zainteresowanie podejmowanym tematem.

W rozdziale pierwszym bardzo skrupulatnie przybliża stan badań nad twórczością Orianiego, analizując zarówno prace historycznoliterackie jak i historyczne oraz politologiczne. Wynika z nich jasno, że za życia oraz zaraz po śmierci, włoski pisarz cieszył się raczej małym zainteresowaniem wśród krytyków literackich i naukowców. Niemniej jednak został zauważony przez takie autorytety jak Benedetto Croce, Antonio Gramsci czy Giovanni Spadolini. Twórczość literacka jak i publicystyczna Orianiego cieszyła się uznaniem raczej wśród lokalnych intelektualistów, stanowiąc interesujący punkt odniesienia dla analizy rzeczywistości politycznej, ekonomicznej, kulturowej lokalnej społeczności. Osobą, która przyczyniła się do diametralnej zmiany postrzegania jego twórczości po jego śmierci, był Benito Mussolini, który ogłosił go prekursorem faszyzmu i otoczył kultem. Doktorantka opisuje przykłady konkretnych działań włoskiego polityka zmierzające do rozpropagowania twórczości Orianiego. Przytacza również liczne opinie krytyków, dobitnie wskazujące na zmianę percepcji jego dzieł. Należy podkreślić, że Autorka zachowuje przy tym zmysł krytyczny i obiektywizm, co jak można się domyślać, nie było łatwym zadaniem. Należy również podkreślić troskę o czytelnika i jego obiektywny odbiór prezentowanych analiz. Świadoma możliwych trudności z odróżnieniem opinii krytyków popierających faszyzm od oponentów, przy każdym nazwisku umieszcza krótką notkę biograficzną, która te wątpliwości rozwiewa. W dalszej części Doktorantka opisuje działalność Biblioteki Historii Współczesnej „A. Oriani”, która, jak to bardzo zgrabnie ujmuje Autorka, „promuje refleksję naukową nad dziedzictwem pisarza” (s.225) przyczyniając się w dużej mierze do jego rehabilitacji. W tym kontekście, niewątpliwie praca Doktorantki ma duże znaczenie, gdyż wpisując się w ten nurt, może stanowić ważny przyczynek do dalszych badań. Ten dość obszerny rozdział, stanowiący wprowadzenie do problematyki pracy, wieńczy informacje biograficzne o autorze – samotniku, któremu trudno było odnaleźć się w skomplikowanych i trudnych czasach. Co ciekawe, Doktorantka stara się również wyjaśnić, z czego wynikają etykiety, które przylgnęły do sylwetki pisarza, oraz zwraca uwagę na niektóre fakty, które mogły zaważyć o konstrukcji świata przedstawionego w jego dziełach.

W rozdziale drugim Pani Kowalik, z charakterystyczną dla siebie starannością, przedstawia dość złożony kontekst historyczny oraz bardzo bogatą panoramę kulturową i literacką Zjednoczonych Włoch aż po pierwsze dziesięciolecie XX wieku. Doktorantka wykazuje się przy tym dużą wiedzą z zakresu historii, literatury i kultury Włoch oraz niewątpliwą erudycją. Co ważne, sytuuje również twórczość Orianiego w tym szerokim kontekście, podkreślając zarówno elementy wpisujące się w ówczesne tendencje jak i te, które świadczą o pewnym dystansie i oryginalności pisarza. Po tej głębokiej analizie, Doktorantka słusznie stwierdza, że pomimo starań Orianiego, dążącego do wyróżnienia się oryginalnością na tle innych pisarzy, nie może być postrzegany jako „un caso a parte” (s. 86). Analiza prac historycznoliterackich posłuży następnie Doktorantce jako punkt odniesienia w dalszej części rozprawy i pozwoli zrozumieć wybory stylistyczne i techniki narracyjne użyte przez pisarza.

Następnie Pani Kowalik przybliży korpus pracy, na który jak wspomniałam wyżej, składa się pięć powieści, charakteryzujących się jednością gatunkową i tematyczną. Są to powieści o charakterze realistycznym, w których Oriani przedstawia rzeczywistość Włoch po zjednoczeniu kraju, czyli realia dobrze mu znane. O ile wydaje się zasadne przybliżenie analizowanych utworów ze względu na fakt, że nie są one znane szerszej publiczności, o tyle wydaje mi się lepszym rozwiązaniem umieszczenie ich w pierwszym rozdziale pracy. Streszczenia są dość szczegółowe i zapoznanie się z nimi na początku lektury, pozwoliłoby czytelnikowi w większym stopniu docenić prezentowane analizy, jak również zapewniłoby bardziej płynne przejście do części czysto literaturoznawczej, która w ten sposób, byłaby bezpośrednio poprzedzona kontekstem historyczno- literackim.

Osobiście przyznam, że, ze zrozumiałych powodów, to właśnie analiza literaturoznawcza wzbudziła moje największe zainteresowanie i czekałam na nią niecierpliwie czytając kolejne rozdziały. Doktorantka wykazała się w niej dużą dojrzałością badawczą oraz potwierdziła swoje zdolności do analizy. Autorka, w sposób bardzo interesujący, omawia problematyczne relacje społeczne, rodzinne, kryzys duchowy, jaki przechodzą bohaterowie Orianiego, kondycję kobiety, problematykę, która wydaje się szczególnie bliska Doktorantce, oraz życie polityczne zjednoczonych Włoch, które stało się pretekstem do zawłaszczenia jego twórczości przez reżim faszystowski. W podsumowaniu rozdziału Badaczka podkreśla pesymistyczny obraz świata, jaki wyłania się z jego powieści. Jak słusznie zauważa, jest to subiektywna wizja autora, który wydaje się nie dostrzegać pozytywnych aspektów zjednoczenia kraju. Co ważne, Pani Kowalik zwraca uwagę na pewne elementy powieści Orianiego, które mogłyby usprawiedliwić szczególne zainteresowanie Mussoliniego twórczością pisarza. Lektura tej części pracy sprawiła mi największą przyjemność i z żalem

stwierdziłam, że ma ona tylko trzydzieści stron. Być może pogłębienie tej analizy podniosłoby jeszcze walory pracy i pozwoliło zachować odpowiednie proporcje.

Kolejny rozdział poświęcony jest analizie historycznoliterackiej recepcji twórczości Orianiego jako prekursora faszyzmu. Wynika z niej jasno, że kluczową rolę odegrał w niej Benito Mussolini, który po lekturze *Lotta politica in Italia*, otoczył Orianiego kultem i wykorzystał jego twórczość do rozpropagowania ideologii faszystowskiej. Organizował on wydarzenia ku czci pisarza, publikował i promował jego dzieła, wprowadzając je do kanonu literatury włoskiej oraz na listę szkolnych lektur. Te inicjatywy przyczyniły się do wzrostu popularności twórczości Orianiego, który po upadku faszyzmu już nigdy więcej nie cieszył się taką sławą i uznaniem.

Następnie Doktorantka w dość obszernym podrozdziale ukazuje związki włoskich intelektualistów z faszyzmem oraz przedstawia ciekawe rozważania na temat tego, co należy rozumieć pod pojęciem kultura faszystowska. Zarówno jedna jak i druga kwestia wydaje się dość złożona, gdyż jak wykazuje Doktorantka, powody przyłączenia się przedstawicieli świata kultury do partii faszystowskiej były bardzo różne, często bardzo prozaiczne i nie zawsze wynikały ze szczerego poparcia dla ideologii. W konsekwencji, pod etykietką literatura faszystowska mieszczą się utwory o bardzo różnym charakterze, niekiedy bez żadnego zabarwienia ideologicznego. W części tej, po raz kolejny Doktorantka wykazuje się dużą wiedzą z zakresu literatury włoskiej. Stanowi to cenny punkt wyjścia do dalszych rozważań na temat usytuowania twórczości Orianiego w kulturze faszystowskiej. Zanim to jednak nastąpi, Doktorantka zajmuje się jeszcze zjawiskiem prekursorstwa i prefaszyzmu odwołując się do monografii autorstwa Rodolfa Sideri zatytułowanej *Fascisti prima di Mussolini. Il fascismo tra storia e rivoluzione*. Wskazuje na fakt, że faszyzm nie był do końca zdefiniowany, co prowadziło do różnorodnych interpretacji związku tej ideologii z literaturą. Czasem, w sposób dość zaskakujący, krytycy określali mianem prefaszystów autorów, którzy nie mieli wiele wspólnego z reżimem. Autorka ilustruje tym samym łatwość, z jaką faszyzm zawłaszczal sobie twórczość wybitnych osobowości świata kultury oraz udowadnia, że przypadek Orianiego nie był odosobniony. Był jednak przypadkiem szczególnym, ze względu na bezpośrednie zaangażowanie Benito Mussoliniego w losy jego recepcji poprzez stworzenie kultu Orianiego. Doktorantka, bardzo słusznie stawia pytanie o przyczyny zainteresowania polityka twórczością tego niszowego autora i próbuje znaleźć na nie odpowiedź. Nie posiadając miarodajnych źródeł wiedzy na ten temat, rozważania te pozostają w sferze domysłów, ale są tym bardziej cenne. Wśród możliwych powodów fascynacji Mussoliniego twórczością Orianiego, Pani Kowalik wymienia takie cechy jego twórczości jak:

pesymistyczny obraz Włoch po zjednoczeniu kraju, kryzys wartości, które stały się zaprzeczeniem idei zjednoczeniowej, utraconych nadziei oraz wrażliwość pisarza na niepokoje społeczne. Do tego dochodzi jeszcze fakt, że dużo łatwiej było zawłaszczyć twórczość pisarza już nieżyjącego, mało znanego, który nie wzbudzał zbyt dużego zainteresowania wśród krytyków i w ten sposób nadać jego dziełom interpretację, która legitymizowałaby działania polityczne i stałaby się narzędziem propagandy.

Zarówno w konkluzji zamykającej pracę, jak i w podsumowaniach poszczególnych rozdziałów, Doktorantka wykazuje się wyjątkową i wartą podkreślenia umiejętnością syntezy. Przedstawiane wnioski są zawsze bardzo interesujące, trafne, zasadne i wyczerpujące, sformułowane w sposób klarowny i bardzo rzeczowy. Można by pokusić się o stwierdzenie, że Doktorantka jest mistrzynią konkluzji.

W swoim końcowym, bardzo cennym podsumowaniu, Pani Kowalik powraca do stawianych na początku pracy pytań i stwierdza, że trudno w twórczości Orianiego znaleźć podstawy do tego, aby uznać, że jego poglądy były spójne z ideologią faszystowską. Wprost przeciwnie, w analizowanych powieściach bardzo rzadko nawiązuje on do kwestii politycznych. Owszem, ukazanie słabości nowego państwa w obszarze życia społecznego, mogło być odebrane jako krytyka ówczesnych elit rządzących, jednak nie były to zarzuty bezpośrednio skierowane do konkretnych osób. Pozwala to, z całą stanowczością stwierdzić, że nie było ideologicznych podstaw ku temu, aby twórczość literacka Orianiego została zawłaszczona przez reżim i wykorzystana do propagandowych celów. Zaważyły o tym raczej takie czynniki jak mała popularność autora oraz wykreowany przez niego obraz pisarza-ofiary, geniusza nieznanego zrozumienia wśród czytelników, ani wśród przedstawicieli świata kultury. Dopiero Mussolini, narzucając profaszystowską interpretację jego utworom, w jego rozumieniu, przywrócił mu jego godność otaczając go zasłużonym uznaniem. O ile jego popularność w czasach faszystów była największa, o tyle została zaszufiadkowana jako faszystowska i na długie lata popadła w niepamięć. Jedno i drugie podejście było dla niego krzywdzące. Zarówno powody jego sukcesów jak i późniejszej niechęci nie mają nic wspólnego z rzeczywistą wartością jego dzieł. Mimo, iż Doktorantka nie ma wątpliwości, że twórczość Orianiego nie dorównuje klasykom literatury włoskiej, uważa, że jego twórczość jest cenna, choćby w kontekście wzbogacenia analizy ewolucji powieści włoskiej na przełomie XIX i XX wieku, czy ukazania realiów życia we Włoszech po zjednoczeniu kraju z innej perspektywy. Trudno się nie zgodzić z wnioskami Doktorantki. W mojej ocenie, badania te dowodzą, że warto zajmować się pisarzami niszowymi, gdyż wzbogacają oni panoramę literacką i kulturową. Ponieważ przypadek Orianiego nie jest odosobniony, praca ta

stanowi ważny przyczynek do dalszych badań nad twórczością pisarzy włoskich, zapomnianych bądź niesłusznie zasufladkowanych, których twórczość warto na nowo odkrywać.

Podsumowując, chciałabym podkreślić, że Pani Kowalik stanęła przed ambitnym i trudnym zadaniem i mimo napotkanych trudności, o których wspomina w konkluzji, wywiązała się z niego znakomicie. Praca posiada wiele walorów. Chciałabym szczególnie podkreślić niektóre z nich. Przede wszystkim praca jest bardzo dobrze przemyślana i logicznie skonstruowana, dopracowana pod względem formalnym. Tezy badawcze są jasno postawione i uzasadnione, wywód jest logiczny, spójny i poparty umiejętnie dobranymi przykładami i cytatami. Tak jak wspomniałam wyżej, na szczególne uznanie zasługuje wyjątkowa umiejętność Doktorantki do syntezy. Zdolność do samodzielnej analizy również jest na bardzo wysokim poziomie. Obie te cechy wraz z sensem krytycznym i umiejętnością zachowania obiektywizmu w stosunku do badanych źródeł, predysponują Panią Kowalik do samodzielnej pracy naukowej. Niewątpliwa erudycja Doktorantki, jej znaczna znajomość literatury i kultury Włoch pozwoliła na ukazanie analizowanej problematyki w bardzo szerokim świetle. Praca napisana jest bardzo ładnym językiem włoskim, co sprawia, że jej lektura jest bardzo przyjemna. Dysertacja stanowi cenny wkład w stan badań nad literaturą włoską. **Uważam, że praca zasługuje na wyróżnienie oraz na publikację, o co niniejszym wnioskuję.**

Wobec powyższego, stwierdzam, że przedstawiona mi do recenzji rozprawa doktorska spełnia warunki określone w art. 13.1 ustawy z dn. 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz wnioskuję o dopuszczenie mgr Katarzyny Kowalik do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Lublin, 27.05.2021

Sylwia Kuchanek